

56. Ateş kültü bağlamında Anadolu'da tütsü geleneği

şahin BTNER¹

APA: Bütüner, ř. (2022). Ateş kültü bağlamında Anadolu'da tütsü geleneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 975-983. DOI: 10.29000/rumelide.1222165.

z

İnsanlık tarihinde çeşitli milletlerin kültürlerinde önemli bir yer tutan ateş, bazı milletler tarafından Tanrı olarak algılanmış; ama bazı milletlerde de ateşe bir kutsallık atfedilerek arınma, temizlik, kötü ruhları kovma ve göğe istekleri bildirmek için kullanılan bir kült olarak kendini göstermiştir. Ateş; Babiller, Mısırlılar, Hindular vb. pek çok medeniyette; Hıristiyanlıkta, Taoizm, Budizm gibi dinlerde önemli bir kutsal varlık haline gelmiştir. Bu makalede, dünyanın her yerinde kullanılan tütsünün çeşitli medeniyetlerdeki kullanımı anlatılmaya çalışılıp, Anadolu coğrafyasına getirilen tütsü geleneğinin tarihi köken olarak nereye dayandığı açıklanacaktır. İnanlığın kültürel belleğinde tütsünün yüzyıllardır yaşayan ateş kültünün bir devamı niteliğinde olduğunu dile getiren bu çalışmada ateş ve tütsü ile ilgili belgeler incelenerek Anadolu'da yaşatılan tütsü geleneği ile diğer medeniyetlerde yer alan tütsü uygulamalarının bir karşılaştırması yapılmıştır. Anadolu'da yaşayan tütsü geleneğinin İslamiyet öncesi dönemlerde uygulanan ateş kültü inancıyla hangi noktalarda benzedikleri karşılaştırmalı mitoloji çözümlleme yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Tüm medeniyet ve kültürlerde ateş kültü ile ilgili inanışlar, çeşitli ritüellerde önemli bir rol oynamıştır. Türk mitolojisindeki ateş kültü ile ilgili inanış ve pratikler İslamiyet'in etkisiyle Anadolu'da mum yakma veya tütsü geleneği şeklinde bir değişime uğramıştır. Anadolu'da türbe etrafında tütsünün ya da mumun kullanılması İslamiyet öncesi ateş kültünün devamı niteliğindedir. Anadolu'da tütsü, eski Türk inancındaki ateş kültü inanışının devamı niteliğinde insanları fizik ve manev hastalıklardan temizleyerek arınmanın sembolü, her türlü dua ve isteği Tanrı'ya ileterek aşkınlığın sembol olmuştur.

Anahtar kelimeler: Ateş, klt, gelenek, tts

In context of fire cult incense tradition in Anatolia

Abstract

Fire, which has an important place in the cultures of various nations in human history, has been perceived as God by some nations; but in some nations it has also manifested itself as a cult, ascribed to fire a sacredness, used for purification, cleanliness, expulsion of evil spirits, and the proclamation of desires to heaven. Fire; In many civilizations such as Babylonians, Egyptians, Hindus, etc.; In Christianity, Taoism has become an important sacred asset in religions such as Buddhism. In this article, the use of incense used all over the world in various civilizations will be tried to be explained and it will be explained where the incense tradition brought to the Anatolian geography is based on its historical origin. In this study, which states that incense is a continuation of the fire cult that has been living for centuries in the cultural memory of humanity, documents related to fire and incense were examined and a comparison was made with the incense tradition kept alive in Anatolia and the incense practices in other civilizations. At what

¹ Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türk Dili (Bolu, Türkiye), sahin.butuner@ibu.edu.tr, 0000-0002-3801-7786 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 22.07.2022-kabul tarihi: 20.10.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1222165].

points the incense tradition living in Anatolia resembled the fire cult belief applied in pre-Islamic periods was examined using the comparative mythology analysis method. In all civilizations and cultures, beliefs about the cult of fire have played an important role in various rituals. The beliefs and practices related to the fire cult in Turkish mythology have undergone a change in the form of candle burning or incense tradition in Anatolia with the influence of Islam. The use of incense or candles around the tomb in Anatolia is a continuation of the pre-Islamic fire cult. In Anatolia, incense became the symbol of purification by cleansing people from physical and spiritual diseases as a continuation of the fire cult belief in the ancient Turkish faith, and the symbol of transcendence by conveying all kinds of prayers and requests to God.

Keywords: Fire, cult, tradition, incense

Giriş

Ateş, aydınlatma ve ısı sağlaması açısından yaşamın temel yapı taşı olduğu için insanlık tarihi boyunca ateşe saygı gösterilmiş ve ateş etrafında bazı inanış ve ritüeller oluşmuştur. Ateş, güneşin yeryüzündeki temsilcisidir. Ateş, aydınlanmanın ve arınmanın sembolüdür. Ateş; ışığın, canlılığın, temizliğin sembolü olarak insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar önemini korumaktadır. İnsanlık tarihinde dünyadaki birçok medeniyet, ateşe çeşitli anlamlar yükleyip onu kutsallaştırmışlardır. Hatta bazı medeniyetler daha da ileri gidip ateşi Tanrı olarak algılamışlardır. Eski İran'da ateş inancı önemlidir. Zerdüş inancında kötülük yapan insanlar, ateş tarafından cezalandırılacaktır. Ateşle temizlenenler, Ahura Mazda'nın ülkesine gideceklerdir. Hint kültüründe de Hintlilerin kutsal kitabı Rigveda'da ateş tanrısı Agni adına yaklaşık iki yüz ilahi sunulmuştur. Hint toplumunda da ateş, kurban törenlerinin vazgeçilmezidir. İnanca göre Agni, kötü ruhları kovmaktadır.

Günümüzde tütsüler dünyadaki çeşitli topluluklarda çevrenin hoş kokması, hastalığı iyileştirmek veya kötülüklerden korunmak için yakılan çubuklardır. Bazı dönemlerde ruhsal bozuklukların ve kişiye kendinin kaybettiren sinir hastalıklarının tedavisinde de kullanılmıştır. Üzerlik denilen ot da tütsü olarak kullanılmaktadır. Günümüzde insanlara huzur vermesi için, insanların sıkıntılarını gidermesi için, mutlu olmak için ve şifa olarak faydalanmak için tütsü kullanmakla birlikte onun geçmişten gelen kutsallığı ile bağlantılı bir ritüel ve gelenek de icra edilmektedir. Birçok insan tarafından her ne kadar tütsüye tasavvufi bir anlam yüklense de veya uzak doğudan gelen bir kültür olduğu düşünülse de tarihi köken olarak birçok medeniyette görülmeyle birlikte tütsü, Türklerde ateş kültürünün devamı niteliğindedir, denilebilir. Bu varsayma bağlı olarak metin merkezli bir inceleme yapılarak ateşin diğer medeniyetlerdeki kutsallığı değerlendirilip eski Türk inancındaki ateş inancının Anadolu'daki tütsü geleneği ile ilişkisi mitolojik bir çözümleme yöntemi ile sorgulanacaktır.

Dünya üzerindeki bazı medeniyetlere bakıldığında, Firavunlar, dini törenlerinde kötü ruhları kovmak için tütsüleri kullanmışlardır. Babilliler ve İsraililer de MÖ 5. yüzyılda tütsüyü kötü ruhları kovmak için kullanmışlardır. Günümüzde halen Hindular ve Budistler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Japonların ritüellerinde de kullanılan tütsü ABD dahil birçok ülke tarafından bilinip kullanılmaktadır. Bu noktada tütsü, bir taraftan etrafa güzel koku veren ve huzur duygusu uyandıran modern hayatın bir parçası, diğer taraftan özellikle bazı medeniyetlerde ayinlerin ve ritüellerin kutsal bir aracıdır. Özellikle Hıristiyanlıkta, Budizm ve Taoizm'de dini öneme sahiptir. Örneğin, Tayvan'da Taoizm'e ve Budizm'e inanılmakta ve bu inanan insanların

birçoğu evlerinde inançları gereği her gün tütsü yakmaktadır. Bunun dışında tapınaklarda da dini ritüel boyunca tütsü yakılmaktadır. rs'ten alınan bilgilere göre; Çin'de insanlar hastalandıkları zaman onları tedavi etmek amacıyla çeşitli ritüeller yapılır ve tanrılardan yardım istenir, bu ritüel esnasında mum ve tütsüler yakılarak eğilerek tekrar tekrar selam verilir (1964, s. 336).

Ateş veya tütsü, Tanrı ile iletişim kurmada önemli bir kutsal araçtır. Karslı'nın Roux'dan yaptığı alıntıya göre, Hahamlar insanların ibadetlerini ve dualarını Tanrı'ya sunmak için tütsü yakarlar ve ateş, Tanrı ile insan arasında aracı bir varlık olur (2010, s. 70). İnsanlık tarihinde birçok semavi veya semavi olmayan dinlerde ateş veya tütsünün dumanının göğe yükselerek yeryüzündeki her şeyi gökyüzüne yani Tanrı'ya ulaştırdığına inanırlar. Türklerde ritüelleri gerçekleştiren şamanların ateşi kullandıkları gibi diğer medeniyetlerde önemli din adamları dini ayinlerinde tütsüyü kullanmışlardır.

Orta Asya Türk inanışında bir kişi hastalandığı zaman şaman tarafından bir ritüel gerçekleştirilir ve ateşin temizleme ve arındırma özelliğinden faydalanarak ateş veya tütsü hastanın çevresinde dolaştırılır ve hastalıktan kurtulacağına inanılır. Aynı işlev, diğer medeniyetlerde de görülmektedir. "Mısırlılarda hastalığın tedavisinde ttsden faydalanılmaktadır. Hastalık parazitlerden olacağı gibi Tanrı'dan (Osiris'in karısı Tanrıça İsis) da gelebilir. Eğer hastalık Tanrı'dan geliyorsa tedavisi için dua ve kurban gerekir. Ayrıca bazı hastalıklar için de sabah, öğle ve akşam olmak üzere hastanın etrafına buğday karışımı bazı bitkiler yakılır, bir anlamda ttslenir." (Atmaca, 2010, s. 108).

Türklerde defin işlemi sonrasında ölünün mezarı etrafında ateş yakılır ve bir dizi ritüel gerçekleştirilir. Bu ritüelin diğer medeniyetlerdeki kullanımı Bizans Ortadoks kilisesinde ölüyü anma törenlerinde tütsünün kullanılmasında görülür. Örneğin: "Aziz Sabas typikonunda; önce, iki şamdan ve buhurdan taşıyan rahiplerin mezar odasına girerek tütsü yaptığından, Aziz Komelios'un yaşam öyküsünde piskoposun dua ettiğinden ve yardımcılarının bütün gece mezarı yanan mumlar, ilahiler ve ttslerle onurlandırdıklarından söz edilmektedir" (Akyürek, 1996, s. 184-185). Christof'tan yapılan alıntıya göre; "Roma'daki Maria Antiqua Kilisesi'ndeki Hekim Azizler şapeli'nde Kosmas, Damian ve diğer azizlerin yanı sıra Aziz Stephanos da elinde şifa tası ile buhurdanla tasvir edilir. Tasvirlerinde ttsye yer verilen bir diğer aziz ise Simeon Stylites'tir. Antakya'da (Samandağ) bir sütünün tepesinde ömrünü geirmış Aziz Simeon'un birçok hastayı iyileştiren mucizeleri vardır." (Ataman, 2010, s. 62).

Hindistan halkı arasında da tütsü ritüeller için vazgeçilmez bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Hindistan'da çeşitli tapınaklara ve ibadethanelere giden insanlar ateş ve mum yakarak dua ve isteklerini bulunurlar (Tathloğlu, 2010, s. 191). Nusayrilerin dini bayramlarında tütsü güruhu ve tütsü dizisi denilen bölümler vardır. Ayinlerde tütsü önemli bir yer işgal etmektedir. Tütsü güruhu ve tütsü dizisi denilen bölümler sırasıyla uygulanır. Bu ritüelde tütsü gruhunda önce hizmetkar ruhani liderini tütsüler, sonra ruhani lider cemaatteki insanları tütsüler. Tütsü dizisinde ise ruhani lider, din büyüklerine övgüde bulunan sözler söyler diğer insanlar da bu sözleri tekrar eder (Beşe, 2010, s. 178).

Dünya zerindeki çeşitli kültür ve medeniyetlerden tütsü ile ilgili inanış ve ritüel örneklerinin yanı sıra Türklerinde ateş ve tütsü ile ilgili pek çok inanış ve ritüelleri bulunmaktadır. Türkler, kendi kültürlerinde ve inanış sistemlerinde diğer unsurlar gibi (dağ, su, ağaç vb.) ateşe de çeşitli

anımlar yükleyip, bir inanış biçimi olarak kabul etmişler; fakat hiçbir zaman diğer medeniyetler gibi Tanrı olarak algılamamışlardır. Türklerde en fazla ön plana çıkan inanışlar; dağ, su, ateş, ağaç vb. kutsal varlıklardır. Bu varlıklar, genellikle Tanrı ile iletişime geçebilmek için kullanılmıştır. Türkler daha çok ateşi işlevsel açıdan çeşitli şekillerde araç olarak kullanmışlardır. Ateşi işlevsel açıdan şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Gelecekte Haber Verme Aracı Ateş, Temizlik (Arınma) Aracı Ateş, Tanrı ile İletişim Kurma Aracı Ateş, Kötü Ruhlardan ve Hastalıktan Korunma Aracı Ateş, Bereket Getirme Aracı Ateş. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen inanışta ateş, kült olarak kendini çeşitli şekillerde korusa da diğer taraftan Anadolu'da ateşin temsili "tütsü geleneği" şeklinde bir yansıması olmuştur.

Türklerde ateşin nereden geldiği ile ilgili çok fazla inanış olmasına rağmen temelde ateşin Tanrı'nın insanlara bir armağanı olduğu veya Tanrı tarafından insanlara hediye edildiği şeklinde bir inanış vardır. Birkaç örnek verilecek olursa Göktürk Türeyiş Destanlarında, "Ateşi Türklerin ataları bulmuştur. Göktürklerin ataları Hunların kuzeyinde bulunan Sou ülkesinden çıkmışlardır. Bu atalar yedi kardeşlerdi. En küçük kardeşleri kurttan doğmuştu. Onun iki karısı vardı. Bunlar yaz ve kış Tanrılarının kızlarıydı. Bunlardan dört oğlu oldu. Bunların en büyüğü ateşi bulmuş ve oymağını ısıtmıştı. Bunun üzerine onu üç kardeş başkan olarak seçmiş ve Türk unvanını vermişlerdi." (Ögel, 2006, s. 501). Diğer bir anlatıda Türkler ateşin Tanrı tarafından insanlara verildiğine veya öğretildiğine inanırlar. "İlk insanlar meyve veya otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emrettikten sonra ateşe ihtiyaç hasıl oldu. Ülgen gökten bir kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğerleriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip bu ateş atamın kudretinden taşla düşmüş ateştir dedi. Bu nedenle ateş Türkler arasında kutsaldır." (İnan, 1986, s. 66).

Eski Türk inancında ateş kutsal bir varlıktır ve olağanüstü özelliklere sahip olduğu için günlük hayatta pek çok işlevde kullanılmıştır. Kötü ruhlardan korunmak için, dilek ve istekleri Tanrı'ya ulaştırmak için kullanılmıştır. Ayrıca ateş, Türkler tarafından soyun devamı olarak düşünülmüştür. Aşağıda ateşin eski Türk inancındaki işlevsel örnekleri üzerinde durulmuştur.

Eski Türk inancında ateş, kötü ruhlardan korunmanın aracıdır. Anadolu'da tütsünün en yaygın kullanım amacı, nazardan korunmak, temizlenmek, arınmak kısacası kötü ruhlardan korunmak veya kötü ruhları uzaklaştırmaktır. Bu kullanımın kökeni tamamen Orta Asya menşelidir. "Şamanistlere göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar. VI. Yy. da Batı Gök Türk Hakanına gelen Bizans elçilerini ateşler arasından geçirmişlerdi. Bu inancın izleri Müslüman Türklerde de vardı. Başkurtlar ve Kazaklar yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde 'alas alas' diye dolaştırırlar. Buna alaslama denir. Ateşte temizlenme anlamını ifade eder." (İnan, 1986, s. 68).

Eski Türk inancında ateş, soyun devamı olarak görülmektedir. Türklerde ateş ocağın devamıdır. Bu nedenle yeni ev olan oğlan evine baba evinden ateş götürür. "Altay Türkleri ve Buryat Moğolları yanan bir odunu bir evin ocağından diğer bir evin ocağına götürme geleneğini sürdürüyorlardı. Eski evdeki eski ateşi yeni eve taşıyorlardı. En küçük oğul da eski ateşin sahibi oluyordu." (Ögel, 2006, s. 504). Bu gelenek Anadolu'da çeşitli şekillerde kendini özellikle Aleviler arasında göstermektedir. Alevilerde yeni ev olan erkeğin babasının evinden yeni evlerine ateş taşınması inancına rastlanılmaktadır. Günümüzde Anadolu'da ata ocağı, baba ocağı, ocağın tütsün şeklindeki dua veya evin ocağın sönsün şeklindeki bedduaların hepsi soyun devamı niteliğindeki bağlamdan çıkan Orta Asya menşeli söylemlerdir.

Ateş; dilek ve isteklerin göğe, Tanrı'ya iletilmesinde mitolojik bir işlev üstlenmektedir. “Eski Ön Asya’da yeni yıl bayramlarında ‘tütsü’ ve ‘ateş’ yakılarak tanrılara yeryüzüne gelmeleri için dilekler gönderilirdi, yiyecekler sunulurdu ve tohumlar aracılığıyla doğanın canlandırılmasını simgeleyen törenler yapılırdı. Türkmenlerde, Gelin almaya gelenler geri dönmeden, kızın şansını açık olsun diye yengesine gaz lambası vermektedirler. Kızın yengesi de gelin arabası evden ayrıldığı zaman testi kırmaktadır. Gelin arabası ve konvoy, yolun iki tarafına yakılan ateşin arasından geçirilmektedir. Türkmen halk inanışlarına göre ateş bütün kötülükleri yok etmekte ve habis ruhları öldürmektedir.” (Tatlıhoğlu, 1998, s. 5). Bütün Orta Asya’da ve Anadolu’da inanış ve ritüellerde temizleme ve bereket getirme aracı olarak ocak, ateş, tütsü önemli bir yere sahiptir.

Eski Türklerde Tanrı ile iletişim kurmak için çeşitli ritüeller yapılıyordu ve ateş bu ritüeller de önemli bir rol oynuyordu. “Türkmenlerde, ölünün mezarı başında ateş yakılarak ölü ile Tanrı arasında ateş yoluyla bir ilişki kurulmak isteniyordu. Tahta çıkış törenlerinde ateş yakılıyordu. Ateş imparatorun tahta çıktığını göğe haber veriyor.” (Ögel, 2006, s. 528). “Yakut Türkleri ailece sofraya oturdukları zaman öncelikle akşam yemeklerinde ilk lokma veya içkinin ilk yudumu ilk önce ocağa veriliyordu. Sofradakiler bu saçığı yapmadan yemeğe başlamıyorlardı. İlk lokma, ilk kaşık, ilk yudum ocağın hakkıdır.” (Ögel, 2006, s. 514). Ögel, her ne kadar buradaki ateş ritüelinin aile birliği ve sosyal dayanışma ile ilgili olduğunu söylese de doğrudan bereket getirmesi amacıyla Tanrı'ya istekte bulunmak amacıyla yapılan bir ritüeldir. Bu ritüelde isteğin Tanrı'ya ulaşması için ateş kullanılmıştır. Tıpkı bu şekilde Anadolu’da Tütsü de ateş gibi Tanrı ile iletişim kurmak ve duaların kabul olması için kullanılan kutsal bir araçtır. Ergun’un Salakaya’dan yaptığı alıntıya göre; “Türk kültür dairesindeki Abhazların inançlarına göre ava çıkacak avcılar, aralarında para toplamakta ve bu parayla bir koyun ya da keçi satın almakta; taygada kurban etmektedirler. Yakılan ateşe önce buhur, günlük atarak etrafı tütsülemektedirler. Ondan sonra da iyi av, iyi talih, sağlıklı ve uzun ömür dilemektedirler.” (Ergun, 2010, s. 117).

Abhazların inanışlarında av öncesinde iyi bir av geçmesi dileğiyle ve dileğin kabul edilmesi bağlamında tütsü geleneği işlevsel olarak kullanılmıştır. Anadolu’da da aynı işlevsel inanış etrafında ateşin kullanım şekilleri mevcuttur. İbadet yerlerinde mum ve tütsüleri yakarak her türlü dilek ve duanın Tanrı'ya ulaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Anadolu’nun bazı yerlerinde mezar yanında ateş yakılarak ateşin kesilen kurbanı ölünün ruhuna götüreceğine inanılır (Ökse, 2002, s. 60). Aynı dini düşünce Hıristiyan inancında da görülmektedir. Ayin esnasında kullanılan tütsülerin edilen duaları göğe yükselteceğine inanılır. Yine Antakya’da Yusuf el Hekim türbesi ziyareti esnasında tütsü kullanılmaktadır. Burada pohur yakılıp türbenin kapısında veya içerisinde tütmeye bırakılır ve ritüel esnasında dualar edilir. Pohurun dışında kapı önünde mum dikme uygulaması da yapılır (Can vd. 2011, s. 31).

Yukarıda eski Türk inancında yer alan ateş ile ilgili mitolojik özellikler Anadolu’da tütsü geleneği ile devam etmiştir. Anadolu’da bugün tütsü ile yapılan birçok ritüelin Orta Asya’daki ateş kültüyle birebir örtüştüğü görülmektedir. Türkler Orta Asya’da hastaları tedavi etmek için ateşi kutsal bir araç olarak kullanmışlardır. “Asya’nın batısındaki halklar bir bezi yakarak hastanın çevresinde dönülmüş, buna alazlama denilir.” (Ögel, 2006, s. 522). “Yakut Türkleri salgın hastalıktan sonra bir meşale ile evleri ve gerekli yerleri temizliyorlardı. Kuzeydeki Buryatlar da hayvanları ateşin üzerinden geçmeye zorluyorlardı.” (Ögel, 2006, s. 522). “Eskiden Uygurların atalarında hayvanlar hasta olunca veya uzaktan misafir gelince, iki ayrı yere ateş yakılıp hayvanları ve misafirleri ateşten geçirirlermiş.” (Paul, 1996, s. 233-237). “Kırgızlarda hançer sürüp okuma işlemi şöyledir: Bahşi uzun saplı hançeri yanına koyar, önce tütsü yaparak iyi ruhlara dua eder,

sonra hançeri eline alıp hastanın vücuduna zarar veren kötü ruhları kovup çıkarmak için ‘Azâim Duası’nı okumaya başlar.’ (Erkin, 2013, s. 178). Anadolu’da hastalığın tedavisi için tütsü çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Denizli’de sıtma hastalığını tedavi etmek için hayvan kemiğinden tütsü yapılırken Erzurum’da çocuksuz kadınların çocuk sahibi olabilmesi için ceviz yaprağından tütsü yapılır (Kolcu, 2004). Tütsü Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar hem hastalıklardan korunmak için hem de hastalıkların tedavisinde önemli bir inanış unsuru olmuştur. Eski Türk inancında ateşin arınma fonksiyonundan yararlanılmıştır ve Anadolu’da bu gibi uygulamaların pek çok örneği vardır.

Türkler İslamiyet’i benimsedikten sonra da ateş kültü ile ilgili inanış, Anadolu’da tütsü yakma geleneği şeklinde nazardan ve kötülüklerden korunma işlevinde devam etmiştir. Varlıkları ve içinde bulunulan mekânı kötü varlıklardan temizleyen ateş, Anadolu’da tütsü ile devam etmiştir. Örneğin, “Gaziantep’te ateşe atılan kâğıt ve paçavralar ile bazı hastalara tütsü yapıldığı söylenmektedir. Burada da ateşin bir temizleyici, kötülüklerden koruyucu olduğu inancı varlığını sürdürmektedir.” (Kalafat, 2010, s. 192), yine Doğu Anadolu’nun birçok yerleşim yerinde nazardan korunmak için tütsüleme yapılır. “Nazardan korunmak için tehdit oluşturan kişilerden uzak durmak, nazarlık taşımak, tütsülemek, muska taşımak gerekirken nazarin tedavisi için tütsüleme ve kurşun dökme yöntemi seçilir.” (Kalafat, 2010, s. 194), Anadolu’da üzerlik ve kurşun dökme uygulamaları, nazara karşı ve nazarin yaptığı tahribata karşı korunmak itibarıyla önem arz etmektedir. Üzerliğin yakılması suretiyle çıkan tütsünün Kara iyelere karşı koruyucu olduğuna inanılmaktadır. (Kalafat, 2009, s. 57). Ayrıca bazı hastalıkların tedavisinde üzerlik otundan yapılan tütsü uygulamaları mevcuttur. “Urfa’da altını ıslatan çocuklar için süpürge uçları üzerlik olarak yakılır.” (Kalafat, 2010, s. 271).

Anadolu’da insanlar, başlarına kötü bir olay gelmeden önce tedbir amaçlı tütsüyü kullanmaktadır. “Kahramanmaraş’ta kış mevsimi girmeden güz döneminde o yörede ilk defa evlilik yapmanın süpürgesi çalınıp yakılır ise kışın hafif geçeceğine inanılır. Ayrıca süpürge yakmakla hafif rüzgarların çıkacağına inanılır.” (Kalafat, 2009, s. 93). İnanışa göre her türlü uğursuz ve kötü olayların sebebi, eski Türk inancında kara iyeler denilen kötü ruhlu varlıklardır. Bu kötü ruhlu varlıklardan ve yaptıkları kötü olaylardan korunmak için ateş kültü bağlamında tütsünün arındırıcı, temizleyici, kötü ruhlu varlıkları uzaklaştırıcı işlevinden yararlanılmıştır. Kahramanmaraş’ta uygulanan tütsü de bu inanış üzerinden şekillenmiştir.

Hamile olan kadını ve bebeğini korumak için de tütsü uygulaması yapılmaktadır. Kadını ve bebeği kötülüklerden korumak için sık sık yapılan bir uygulamadır. Türklerde tütsü uygulamasında genellikle ardıç ağacı kullanılmaktadır. “Kırgızlarda tütsü oldukça yaygın bir gelenektir. Buna Kırgızlar ‘alastoo’ derler, tütsünün kötü ruhları kovacağına inanılır. Bu durum ateş kültürünün temizleme gücüne sahip olduğuyla ilgili inançların kalıntılarıdır. Bunlarla beraber hamile kadın kötü söz söylememeli, saçını kesmemelidir. Hamile kadın harama ve helale dikkat etmeli, kendini temiz tutmalıdır.” (Dıykanbayeva, 2011, s. 192). Anadolu’da yaygın kullanımlarından biri işlevsel olarak daha çok temizleme aracı olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Nazardan korunabilmek için veya nazarı ortadan kaldırmak için Kahramanmaraş’ta ardıç ağacından, Tekirdağ’da nazar değen kişinin giysilerinden, Yozgat ve Çankırı’da üzerlik otundan tütsü yapılır (Kolcu, 2004).

Anadolu’da genellikle tütsü ile ilgili ritüel esnasında ardıç ağacı tercih edilmektedir. Ardıç ağacının dışında alıç apacının veya üzerlik otunun da kullanıldığı görülmektedir. Bu ot ve ağaçlar, dini ritüeller esnasında kullanılan kutsal varlıklar olarak görülmüştür. Bu ot ve ağaçları yakarak

kötü ruhların orayı terk edeceğine inanılır. Anadolu'da yeni evlenenler evine taşınmadan önce evdeki kötü ruhları defetmek aynı zamanda evi bir nevi kötü ruhlardan arındırmak amacıyla evin her tarafı ttslenmektedir. Bunun dışında herhangi bir evden bir kişi öldüğünde öldüğü oda ya da evin tamamı tütsülenerek kötü ruhlar kovulur ev temizlenir. Bu tütsü geleneğini ölümden bir kaçınuma davranışı olarak da okunabilir. Nazardan korunmak için Mardin Midyat'ta sarımsak kabuğu ve keçi kılından yapılan tütsüler evde dolaştırılırken Muğla'da ölünün bulunduğu evde tütsü dolaştırılır (Büyükokutan, 2007, s. 66).

Anadolu'da türbe etrafında tütsünün ya da mumun kullanılması, İslamiyet ncesi ateş inancının devamı niteliğindedir. Ateş dokunduğu her Şeyi yok etmesi ile arınmanın sembolü, hiç durmadan göğe yükselmesi ile aşkınlığın sembolüdür. Bu nedenle birçok millette olduğu gibi Türkler tarafından da kutsal bir varlık olarak görülmüş ve ateşe sayęı duyulmuştur. Anadolu'nun birçok yerinde kutsal olduğu düşünülen ve sayęı gösterilen ateşi su ile söndürmek, üzerine tükürmek, bir çubuk yardımıyla ateşi karıştırmak hoş görülmeyen tutum ve davranışlardır.

Sonuç

Ateş ile ilgili inanış biçimlerini herhangi bir kültüre dayandırmak yanlış olur. Bu noktada ateş ile ilgili inanışlarda medeniyetler arasında bir etkileşim tabii ki olmuştur. Bu etkileşim çeşitli medeniyetlerin yapmış oldukları ritüellerde tespit edilmektedir ve bu ritüellerde ateş ve tütsü hemen hemen aynı işlevsel düşünceye veya inanışa aracı olmaktadır. Bütün medeniyetlerde temel amaç, ateşin işlevsel açıdan çeşitli Şekillerde insanlığa faydalı olmasıdır. Ateş inanışının dünya üzerinde pek çok inanış Őekillerinde tezahür etmesi medeniyetler arasında vazgeçilmez bir kült olarak kendini göstermesi açısından önemlidir ve bu, kaçınılmaz doğal bir süreçtir.

Türklerdeki bazı ateşle ilgili inanış Őekillerinin diğer kültürlerde hemen hemen aynı Şekilde kullanılmış olması, insanların farklı coğrafyalarda farklı kültürel deneyime sahip olsalar da aynı duygu ve düşünüş biçimine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu durumu iki açıdan değerlendirmek mümkündür: Bunlardan birincisi insanlık tarihi boyunca insanoğlu farklı kültürlerde aynı düşünüş yapısına sahip olmuşlardır, ikincisi kültürler arasında çeşitli Şekillerde herhangi bir kültürel unsur arasında etkileşimden kaynaklanan aynı düşünüşün ortaya çıktığıdır.

Türk kültüründe ateşin temel görevi şudur ki; ateş, Tanrı tarafından insanlara verildiği için Tanrı ile iletişim kurmakta önemli bir faktördür. Her ne kadar ateşin işlevlerinden bahsederken arınmada ateş, soyun devamında ateş, bereket getirmede ateş desek de temel yapı bu isteklerin Tanrı tarafından kabul edilmesi için istekleri Tanrı'ya ulaştırmada ateş daha doğrudan bir işlev göstermektedir. Diğer işlevleri dolaylı olarak düşünülebilir.

Günümüzde tütsü denilince her ne kadar bir tasavvufi anlam yklenilse de Japon veya in kültürü aklı gelse de Anadolu'daki tütsü kullanımı inanış bağlamında eski Türk inancındaki ateş kültüründen beslenmiştir. Anadolu'daki bazı kullanım Şekilleri Orta Asya'daki inanışla örtüşerek İslami unsurlarla bir arada kullanılmakla birlikte diğer taraftan bazı kullanımlarında da Eski Türk inancının silikleştiğini ve genellikle güzel koku vermek için kullanıldığı da görülmektedir. Türkler X. yy. dan itibaren İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslamiyet'ten önceki bazı inanışlarını devam ettirmiş ve İslami etkiyle birlikte az da olsa coğrafi, tarihi, kültürel, sosyal, ekonomik dönüşümler nedeniyle doğal olarak bir değişim yaşamıştır; fakat her türlü davranış biçimlerinde, yaşayış tarzında özündeki kültürel kodları yitirmemiştir. Orta Asya'daki ateş kültürünün devamı,

Anadolu'da tütsü geleneği olarak halen yaşatılmaktadır ve ateş, birçok medeniyette dini düşünce ve pratiklerini etkin bir şekilde devam ettirmektedir.

Kaynakça

- Acara, M. (1998). Bizans Ortodoks Kilisesi'nde litürji ve litürjik eserler. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15(1), 192-193.
- Akyürek, E. (1996). Bizans'ta sanat ve ritüel. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Ataman, A.D. (2010). Dünden bugüne kundürün tedavideki yeri. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 12(1), 61-66.
- Atmaca, V. (2010). Eski medeniyetlerde günah-hastalık ilişkisi veya Tanrı'nın gazabı meselesi. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (34), 99-121.
- Baydemir, H. (2009). Özbekistan'da ölüm âdetleri, *Electronic Turkish Studies*, 4(8), 662-683.
- Batur, Z. ve Kaya M. (2012). Divanü Lugatı't- Türk'te dil öğretimi bağlamında sözel kültür ürünleri aracılığıyla değer aktarımı. *Electronic Turkish Studies*, 7(1), 309-324.
- Beşe, A. (2010). İngiliz ve Amerikan kayıtlarında Nusayriler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (54), 159-182.
- Büyükokutan, A. (2007). Muğla yöresi Alevi Türkmenlerinde ölümle ilgili inanç ve pratikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (21), 63-86.
- Can, R., Abacı L. Ç., Kadioğlu S. (2011). Öldükten sonra da şifa dağıtan bir tıp adamı: Şeyh Yusuf El Hekim. *Lokman Hekim Journal*, 1(1): 29-32
- Çıblak, Ç. N. (2013). Yatır ve ziyaretlerin halk kültüründeki rolü bağlamında Mersin'deki Muğdat Dede Türbesinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 8(1), 1205-1219.
- Dıykanbayeva, M. (2011). Kırgız Türklerinde erkek çocuğun önemi ve edebi eserlere yansımaları. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (46), 181-194.
- Ergun, P. (2010). Türk kültüründe orman ve ruh kültü. *Millî Folklor*, 22(87), 113-121.
- Erkin, A. (2013). Uygur Türklerinde büyüculük. *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları*, (02), 174-185.
- Eroğlu, E. ve Sarıca N. (2012). Midyat Süryanilerinde düğün gelenekleri. *Electronic Turkish Studies*, 7(3), 1190-1199.
- İçli, A. (2013). Türk Kültüründe ocak anlayışı ve Ergani Deringöze köyündeki bir ocaklı aile. *Karadeniz Dergisi*, 5(18), 95-101.
- İnan, A. (1986). Tarihte ve bugün Şamanizm. *Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- Kalafat, Y. (2009). İslamiyet ve Türk Halk İnançları. *Berikan Yayınevi*.
- Kalafat, Y. (2010). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. *Berikan Yayınevi*.
- Karşlı, H. İ. (2010). Kuran'da Yahudi din adamlığı. *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 61-93.
- Kolcu, B. (2010). Anadolu'da tütsü geleneği ile ilgili uygulamalar. *Türkiye'de 2004 yılında yaşayan halk inanışları (Nesneler ve Uygulamalar)*, (Yay. Haz. M.Ö. Oğuz ve Z. Oral).
- Ögel, B. (2006). *Türk Mitolojisi I- II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öger, A. (2012). Uygur Türklerinin doğum âdetleri. *Electronic Turkish Studies*, 7(1), 1679-1694.
- Ökse, T. (2002). Gre Virike: Fırat kenarında bir MÖ 3. bin kutsal alanı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 53-74.
- Örs, H. (1964). *Konfüçyüs feylesof ve din kurucu*. Remzi Kitabevi.
- Roux, J. P. (1996). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. Rağbet Yayınları.

- Őahin, H. İ. (2013). Türkmenistan'da Őamanlık/ Kamlık geleneğinin günümüze yansımaları: "Őaman od" ve "kŐtdepti". TRK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 1(1), 183-197.
- Tanyu, H. (1980). İslamlıktan nce Türklerde tek Tanrı inancı. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tatlıhoğlu, D. (2000). Türkmen ırımları (halk inançları). Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (4), 151-166.
- Tatlıhoğlu, D. (2010). Hindistan'daki tarihi ve dini yapıya sosyolojik bir bakıŐ. Akademik Araştırmalar Dergisi, 12(46), 185-207.
- Uncu, E. (2013). Mezopotamya, Anadolu ve Mısır medeniyetlerinde güneŐ kültü. History Studies, 5(1), 349-366.
- Uygur, H. K. (2013). İslam, Hıristiyanlık ve Yezidilik perspektifinde büyüsel pratikler: Midyat rneği. Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, (01), 153-165.